

АНОТАЦІЯ

Оніщик А.В. Фіктивна діяльність суб'єктів господарювання як загроза економічній безпеці України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – «Суспільні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 Економіка. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв. 2021.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у розробці підходів до обґрунтування теоретико-методичних засад та формування практичних рекомендацій щодо протидії фіктивної діяльності суб'єктів господарювання як загрози економічній безпеці України.

У результаті проведеного дисертаційного дослідження встановлено, що фіктивну діяльність суб'єктів господарювання як загрозу економічній безпеці слід розглядати не лише з правової, а й з економічної позиції, адже необхідно зважати не тільки на законодавчі ініціативи у напрямку протидії фіктивному підприємництву, а й на причини та умови, які сприяють виникненню фіктивної діяльності, її масштабам, загрозам, деструктивним процесам в легальній господарській діяльності.

Розкрито генезис та еволюцію теоретичних досліджень фіктивної діяльності суб'єктів господарювання та визначено чотири етапи її трансформації, а саме: 1) 1928–1960 рр. – закріплення терміну «фіктивна діяльність суб'єктів господарювання» у законодавстві СРСР; 2) 1961–1990 рр. – заборона існування будь-якої приватної підприємницької діяльності та комерційного посередництва; 3) 1991–2018 рр. – встановлення кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво у Кримінальному кодексі України та ознак фіктивної діяльності суб'єктів господарювання у Господарському кодексі України; 4) 2019 – дотепер – декриміналізація фіктивного підприємництва.

Обґрунтовано, що фіктивна діяльність суб'єктів господарювання є

формою прояву тіньової економіки, яка направлена на отримання тіньової економічної вигоди шляхом документарного супроводження реально нездійснюваної підприємницької діяльності та становить загрозу економічній безпеці держави. Фіктивна діяльність суб'єктів господарювання полягає в заподіянні шкоди економічним інтересам держави, інтересам різних суб'єктів господарської діяльності, створенні видимості господарських операцій без реального їх здійснення, порушенні порядку створення і реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, отриманні незаконних податкових вигод, в можливості здійснення різного роду забороненої економічної діяльності під прикриттям суб'єктів підприємницької діяльності, що в подальшому призводить до порушення загальних принципів здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності.

Наведено економічні ознаки фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, до яких віднесено: латентний характер діяльності, що полягає виключно у документальному оформленні господарських операцій без реального їх здійснення та видимість здійснення підприємницької діяльності; отримання нелегальної економічної вигоди суб'єктами господарювання; порушення економічних зав'язків в господарській системі країни; здійснення фіктивної діяльності у межах легального підприємництва; загроза економічній безпеці держави; короткостроковий термін функціонування; завдання економічної шкоди як державі, так і іншим суб'єктам економічних відносин; економічна діяльність, результати якої не включається до макроекономічних показників.

Наголошено, що фіктивна діяльність суб'єктів господарювання являє собою загрозу економічній безпеці України за такими причинами: 1) спотворюються фактичні обставини економічних відносин, що створює умови для прийняття управлінських рішень, що не відповідають реальній господарській діяльності; 2) формуються дестабілізуючі умови економічної системи країни, криміналізації господарської діяльності та корупції. Виокремлено види та їх похідні терміни фіктивної діяльності суб'єктів

господарювання, а також здійснено класифікацію фіктивної діяльності суб'єктів господарювання за одинадцятьма критеріями.

Виокремлено види фіктивної діяльності суб'єктів господарювання та похідні терміни видів фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. Види фіктивної діяльності суб'єктів господарювання поділено на головні та допоміжні. До головних віднесено фіктивних суб'єктів господарювання одноразового та багаторазового використання. Серед останніх виділено конвертаційні центри та транзитні суб'єкти господарювання. До допоміжних фіктивних суб'єктів господарювання віднесено «офшорні» та «коралові» суб'єкти господарювання. Серед цих видів фіктивної діяльності суб'єктів господарювання виділено похідні терміни фіктивної діяльності суб'єктів господарювання.

Здійснено класифікацію фіктивної діяльності суб'єктів господарювання за такими критеріями: за особливістю здійснення протиправної діяльності; за структурою організації отримання нелегальної економічної вигоди; за цілями здійснення фіктивної діяльності; за характером одержуваної вигоди; за способом обрахування збитку від фіктивного підприємництва для економічної системи країни; за наявністю господарської діяльності; за географією діяльності; за тривалістю здійснення; за джерелом отримання вигоди; за застосуванням моделі господарської діяльності; за вчиненими кримінальними правопорушеннями.

Визначено фактори, що впливають на масштаби фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, а саме: економічні, соціальні, політичні, правові, психологічні та етичні. До економічних факторів віднесено такі: рівень податкового навантаження; складність податкової системи; економічна криза; тіньова економічна вигода; неможливість обрахування збитків, що завдані державі й суспільству, у зв'язку із вчиненням фіктивного підприємництва; неефективна державна політика у сфері економіки.

Вказано на вагоме значення у боротьбі з фіктивною діяльністю суб'єктів господарювання моніторингу проведення такої діяльності. Запропоновано під

моніторингом фіктивної діяльності суб'єктів господарювання розуміти систематичне спостереження за суб'єктами господарювання, метою яких є отримання тіньової економічної вигоди, для формування інформації та визначення заходів щодо протидії незаконній діяльності юридичних та фізичних осіб – підприємців. Виділено етапи такого моніторингу: збір інформації, аналіз, оцінка, контроль та прогнозування.

Проведено опитування слідчих правоохоронних органів щодо кримінальних проваджень у яких були задіяні фіктивні суб'єкти господарювання, за результатами якого встановлено, що найвищу оцінку отримала методика виявлення сумнівних господарських операцій, що вказує на її високий рівень розробленості та використанню у практичній діяльності. У свою чергу найменш розробленими та неефективними виявилися методика оцінки наслідків отримання економічної вигоди від фіктивної діяльності суб'єктів господарювання та методика розробки заходів спрямованих на боротьбу з фіктивною діяльністю суб'єктів господарювання шляхом мінімізації факторів, що сприяють отриманню тіньової економічної вигоди від фіктивної діяльності суб'єктів господарювання.

Через призму управління економічними процесами здійснено моделювання фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. За результатами моделювання фіктивної діяльності суб'єктів господарювання з позиції управлінського підходу зроблені відповідні висновки. Наголошено, що осмислення впливу на фіктивне підприємництво зовнішніх чинників по відношенню до суб'єкта організації фіктивної діяльності дозволило розробити дескриптивну модель, яка описується системою рівнянь та враховує економічні, соціальні, політичні, правові, психологічні та етичні фактори. Зроблено висновок, що проблематика протидії фіктивній діяльності суб'єктів господарювання має три вектори: а) підвищення ефективності виявлення фактично реалізованої фіктивної діяльності суб'єктів господарювання та усунення його негативних наслідків; б) профілактичне упередження фіктивної діяльності суб'єктів господарювання у контексті впливу на поведінку

потенційних суб'єктів фіктивного підприємництва; в) профілактичне упередження фіктивної діяльності суб'єктів господарювання у контексті формування умов, в яких організовується та здійснюється економічна діяльність суб'єктів господарювання.

Зазначено, що реалізація податкового потенціалу здійснює безпосередній вплив на рівень соціально-економічного розвитку країни, мобілізуючи можливості бюджету та підтримуючи фінансову рівновагу країни. Виокремлено три складові частини податкового потенціалу: реалізована (фактичний обсяг мобілізованих до бюджету податків і зборів), нереалізована (втрати податкових надходжень держави), прогнозована (можливості розширення обсягів податкового потенціалу за рахунок економічного зростання і приросту валового внутрішнього продукту). Проаналізовано реалізовану та нереалізовану складові податкового потенціалу України.

З метою визначення потенційних можливостей податкової системи України щодо мобілізації податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів здійснено прогноз окремо для реалізованої складової (фактичних податкових надходжень зведеного бюджету) та нереалізованої складової (визначених втрат податкових надходжень бюджету). За результатами проведеного аналізу встановлено, що щороку близько третини фактичних податкових надходжень не надходить до бюджету через надто високий рівень тіньової економіки в Україні. Зазначено, що нереалізована складова частина податкового потенціалу, що формується внаслідок фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, щороку завдає державі суттєвих збитків, які мали б слугувати джерелом зростання доходів державного бюджету. Наголошено, що оцінити втрати держави від такого роду діяльності досить важко, оскільки частина фіктивних схем пов'язані між собою, обсяги одних часто враховані в обсягах інших, зокрема в таких розповсюджених інструментах ухилення від сплати податків, як розкрадання податку на додану вартість, переміщення прибутку до «податкових гаваней», порушення митних правил та контрабанда, схеми тіньового ринку оренди землі, викривлення бази оподаткування тощо.

Проаналізовано зарубіжний досвід протидії фіктивній діяльності суб'єктів господарювання. Зроблено висновок, що існуючі на сьогодні положення вітчизняного законодавства щодо фіктивної діяльності суб'єктів господарювання потребують перегляду з метою формування ефективних заходів, спрямованих на усунення причин виникнення фіктивних суб'єктів господарювання, а не наслідків їх діяльності.

Розглянуто типові схеми фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, а саме: «фіктивний суб'єкт господарювання – постачальник товарів, робіт, послуг»; «фіктивний суб'єкт господарювання – покупець товарів, робіт, послуг»; «злиття сумлінного підприємства з фіктивним суб'єктом господарювання»; «фіктивний суб'єкт господарювання – посередник»; «фіктивний суб'єкт господарювання – позичальник»; «фіктивний суб'єкт господарювання – рейдер»; «фіктивне підприємство – транзит»; «конвертаційний центр». Наголошено, що держава отримує від їх діяльності значні збитки, а виявлення і знешкодження з боку податкових органів проходить надто вільно і не в повному обсязі. Тому ця проблема потребує застосування ефективних та дієвих засобів протидії фіктивній діяльності суб'єктів господарювання.

Розроблено та охарактеризовано концепцію протидії фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. Зазначено, що місією концепції протидії фіктивної діяльності суб'єктів господарювання є створення передумов для мінімізації фіктивної діяльності суб'єктів господарювання в Україні як негативного чинника впливу на її економічну безпеку. Окреслено умови реалізації, науково-теоретичне підґрунтя та напрямів практичної реалізації концепції протидії фіктивної діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: фіктивна діяльність, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, економічна безпека, економічна шкода, тіньова економіка.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Статті у наукових фахових виданнях України, у виданнях України,
які включено до міжнародних наукометричних баз:**

1. Оніщик А.В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. Випуск 30. Частина 3. С. 48–51. *Входить до наукометричних баз реферування та індексування: Index Copernicus International (ICI), Google Академія (0,72 друк. арк.).*

2. Оніщик А.В. Економічна природа фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 3 (102). С. 40–46. *Входить до наукометричних баз реферування та індексування: Index Copernicus International (ICI), Google Scholar (0,72 друк. арк.).*

3. Лазебник Л.Л., Оніщик А.В. Класифікація фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 2. С. 36–46. *Входить до наукометричних баз реферування та індексування: Index Copernicus International (ICI), Google Scholar, Directory of Research Journals Indexing, ResearchBib (0,72 друк. арк.; особистий внесок: визначено форми та види фіктивної діяльності суб'єктів господарювання – 0,50 друк. арк.).*

Статті в закордонних виданнях держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

4. Оніщик А.В. Моніторинг фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *European journal of economics and management*. 2020. Volume 6. Issue 1. S. 130–135. *Входить до наукометричних баз реферування та індексування: Index Copernicus International Journals Master List (impact-factor is ICV 2016: 62.00; ICV 2017: 76.26; ICV 2018: 81.63; ICV 2019: 72.05). (0,72 друк. арк.).*

Монографії:

5. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку: монографія / [Пашко П.В., Лазебник Л.Л., Кіндзерський Ю.В., Оніщик А.В. та ін.]; за ред. д.е.н., професора П.В. Пашка та д.е.н., професора Л.Л. Лазебник; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 476 с. (п. 7.1, с. 304-349) (27,5 друк. арк.; особистий внесок: витоки фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, стан та проблеми нейтралізації фіктивної діяльності, види та форми фіктивної діяльності суб'єктів господарювання, ефективні механізми протидії фіктивній діяльності – 2,7 друк. арк.).

Матеріали конференцій:

6. Оніщик А.В. Фіктивна діяльність суб'єктів господарювання в системі загроз економічної безпеки. *Трансформація фіскальної політики України в умовах інтеграції*: збірник наукових праць за матеріалами ІХ науково-практичної інтернет-конференції, 1-15 грудня 2017 р. Ірпінь, 2017. С. 153–154. (0,12 друк. арк.).

7. Оніщик А.В. Методологічні проблеми дослідження фіктивної діяльності в Україні. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій*: Збірник матеріалів конференції молодих науковців (м. Київ, 26 травня 2018 р.). Київ: АПСВТ, 2018. С. 49–50. (0,12 друк. арк.).

8. Лазебник Л.Л., Оніщик А.В. Фіктивна діяльність господарюючих суб'єктів: складова чи екстерналія інклюзивного економічного розвитку? *Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 жовтня 2018 року), м. Запоріжжя [Електронний ресурс] / Редкол.:

Прушківська Е.В. (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя: ЗНТУ, 2018. С. 42–45. (0,18 друк. арк.).

9. Оніщик А.В. Економічні критерії фіктивної діяльності суб'єктів господарювання. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів II конференції молодих науковців (м. Київ, 25 травня 2019 р.)*. Київ: АПСВТ, 2019. С. 48–49. (0,12 друк. арк.).

ANNOTATION

Onischyk A.V. Fictitious activity of business entity as a threat to economic security of Ukraine. - Manuscript.

Reception on obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 - «Social and Behavioral Sciences» in the specialty 051 Economics. Mykolayiv National University named after VO Sukhomlinsky. – Mykolaiv. 2021.

The dissertation provides a theoretical generalization and solution of a scientific problem, which consists in developing approaches to substantiate the theoretical and methodological principles and the formation of practical recommendations for counteracting the fictitious activities of economic entities as a threat to economic security of Ukraine.

As a result of the dissertation research it is established that fictitious activity of business entities as a threat to economic security should be considered not only from a legal but also from an economic point of view, because it is necessary to take into account not only legislative initiatives to combat fictitious entrepreneurship. conditions that contribute to the emergence of fictitious activities, its scale, threats, destructive processes in legal economic activity.

The genesis and evolution of theoretical studies of fictitious activity of economic entities are revealed and four stages of its transformation are defined, namely: 1) 1928–1960 - consolidation of the term “fictitious activity of economic entities” in the legislation of the USSR; 2) 1961–1990 - prohibition of the existence of any private entrepreneurial activity and commercial mediation; 3) 1991–2018 - establishment of criminal liability for fictitious entrepreneurship in the Criminal

Code of Ukraine and signs of fictitious activity of business entities in the Commercial Code of Ukraine; 4) 2019 - until now - decriminalization of fictitious entrepreneurship.

It is substantiated that the fictitious activity of economic entities is a form of manifestation of the shadow economy, which is aimed at obtaining shadow economic benefits through documentary support of unrealized business activities and poses a threat to the economic security of the state. Fictitious activity of business entities is to harm the economic interests of the state, the interests of various business entities, creating the appearance of business transactions without their actual implementation, violation of the order of creation and registration of business entities, obtaining illegal tax benefits, the possibility of implementation various kinds of prohibited economic activity under the guise of business entities, which in turn leads to a violation of the general principles of business and other economic activities.

The economic signs of fictitious activity of business entities are given, which include: the latent nature of activity, which consists exclusively in documenting business transactions without their actual implementation and the visibility of business activities; obtaining illegal economic benefits by business entities; violation of economic ties in the economic system of the country; carrying out fictitious activities within the framework of legal entrepreneurship; threat to the economic security of the state; short-term operation; the task of economic damage to both the state and other subjects of economic relations; economic activity, the results of which are not included in macroeconomic indicators.

It is emphasized that the fictitious activity of economic entities is a threat to the economic security of Ukraine for the following reasons: 1) distorted the actual circumstances of economic relations, which creates conditions for management decisions that do not correspond to real economic activity; 2) destabilizing conditions of the country's economic system, criminalization of economic activity and corruption are formed. The types and their derivative terms of fictitious activity of business entities are singled out, and the classification of fictitious activity of

business entities is carried out according to eleven criteria.

Types of fictitious activity of business entities and derivative terms of types of fictitious activity of business entities are singled out. Types of fictitious activities of economic entities are divided into main and auxiliary. The main ones are fictitious disposable and reusable businesses. Among the latter are conversion centers and transit entities. Ancillary fictitious entities include «offshore" and «coral" entities. Among these types of fictitious activity of business entities, derivative terms of fictitious activity of business entities are distinguished.

The classification of fictitious activity of business entities is carried out according to the following criteria: according to the peculiarity of illegal activity; by the structure of the organization of obtaining illegal economic benefits; for the purposes of carrying out fictitious activities; by the nature of the benefit received; by the method of calculating the loss from fictitious entrepreneurship for the economic system of the country; in the presence of economic activity; by geography of activity; by duration of implementation; by source of benefit; by applying the model of economic activity; for committed criminal offenses.

Factors influencing the scale of fictitious activities of economic entities, namely: economic, social, political, legal, psychological and ethical, have been identified. The economic factors include the following: the level of tax burden; the complexity of the tax system; economic crisis; shadow economic benefit; the impossibility of calculating the losses caused to the state and society in connection with the commission of fictitious entrepreneurship; ineffective state policy in the field of economy.

The importance of monitoring such activities in the fight against fictitious activities of economic entities is indicated. It is proposed to understand the monitoring of fictitious activities of economic entities as systematic monitoring of economic entities, the purpose of which is to obtain shadow economic benefits, to generate information and identify measures to combat illegal activities of legal entities and individuals - entrepreneurs. The stages of such monitoring are identified: information collection, analysis, evaluation, control and forecasting.

A survey of law enforcement investigators on criminal proceedings involving fictitious business entities was conducted, which revealed that the highest score was given to the method of detecting suspicious business transactions, which indicates its high level of development and use in practice. In turn, the least developed and ineffective were the methods of assessing the consequences of economic benefits from fictitious activities of economic entities and the methods of developing measures to combat fictitious activities of economic entities by minimizing the factors contributing to the shadow economic benefits from fictitious activities. management projects.

Through the prism of economic process management, the simulation of fictitious activities of economic entities is carried out. Based on the results of modeling the fictitious activities of business entities from the standpoint of the management approach, the relevant conclusions are made. It is emphasized that the understanding of the impact on fictitious entrepreneurship of external factors in relation to the subject of the organization of fictitious activities allowed to develop a descriptive model that is described by a system of equations and takes into account economic, social, political, legal, psychological and ethical factors. It is concluded that the problem of counteracting the fictitious activities of economic entities has three vectors: a) increasing the efficiency of identifying the actual implementation of fictitious activities of economic entities and eliminating its negative consequences; b) preventive bias of fictitious activities of business entities in the context of influencing the behavior of potential entities of fictitious entrepreneurship; c) preventive bias of fictitious activity of economic entities in the context of formation of conditions in which economic activity of economic entities is organized and carried out.

It is noted that the realization of the tax potential has a direct impact on the level of socio-economic development of the country, mobilizing budget opportunities and maintaining the financial balance of the country. There are three components of the tax potential: realized (actual amount of taxes and fees mobilized to the budget), unrealized (loss of tax revenues of the state), projected (opportunities

to expand the tax potential due to economic growth and growth of gross domestic product). The realized and unrealized components of the tax potential of Ukraine are analyzed.

In order to determine the potential capabilities of the tax system of Ukraine to mobilize tax revenues to the budgets of all levels, the forecast is made separately for the realized component (actual tax revenues of the consolidated budget) and unrealized component (certain losses of tax revenues). According to the results of the analysis, it is established that every year about a third of the actual tax revenues do not go to the budget due to the too high level of the shadow economy in Ukraine. It is noted that the unrealized component of the tax potential, which is formed as a result of fictitious activities of economic entities, annually causes significant losses to the state, which should serve as a source of growth of state budget revenues. It is emphasized that it is difficult to estimate the losses of the state from this type of activity, as some fictitious schemes are interconnected, the volumes of some are often taken into account in others, in particular in such common tools of tax evasion as value added tax theft, profit transfer to "tax havens", violation of customs rules and smuggling, the scheme of the shadow land lease market, distortion of the tax base, etc.

The foreign experience of counteracting fictitious activity of business entities is analyzed. It is concluded that the current provisions of domestic legislation on fictitious activities of economic entities need to be revised in order to form effective measures aimed at eliminating the causes of fictitious economic entities, rather than the consequences of their activities.

Typical schemes of fictitious activity of business entities are considered, namely: «fictitious business entity - supplier of goods, works, services»; «Fictitious business entity - the buyer of goods, works, services»; «Merger of a bona fide enterprise with a fictitious business entity»; «Fictitious business entity - intermediary»; «Fictitious business entity - the borrower»; «Fictitious business entity - raider»; «Fictitious enterprise - transit»; «Conversion center». It is emphasized that the state receives significant losses from their activities, and

detection and disposal by the tax authorities is too free and not in full. Therefore, this problem requires the use of effective and efficient means of counteracting the fictitious activities of economic entities.

The concept of counteracting fictitious activities of business entities has been developed and characterized. It is noted that the mission of the concept of counteracting the fictitious activities of economic entities is to create conditions for minimizing the fictitious activities of economic entities in Ukraine as a negative factor influencing its economic security. The conditions of realization, scientific and theoretical basis and directions of practical realization of the concept of counteraction of fictitious activity of economic entities are outlined.

Key words: fictitious activity, business entities, economic activity, economic security, economic damage, shadow economy.